

Klädd för gudstjänst

Fördraget är här utan bilder eftersom jag inte har tillstånd att publicera dem. Som en bakgrund och introduktion visade jag ett kollage av slumpvis funna bilder vid googlesök efter bilder på mässbake och chasuble – bilder med personer klädda i mässbake. Ett sådant sök kan rekommenderas! Andra bilder var framför allt hämtade ur Augustina Flüelers två böcker.

Hur man klär sig, hur plaggen är utformade, hur man satt dem på sig och rör sig i dem påverkar hur omgivningen uppfattar en – i det här fallet församlingen som sitter i bänkarna och har det här fullt synligt inför sig. På förstasidan på en reklambroschyr för en firma som säljer manskläder, men som också vänder sig till präster och erbjuder kaftaner och svarta kostymer, står det: ”Ingen får en andra chans att göra ett första intryck...”

Jag vill presentera er för en person som skrev om liturgiska kläder – och som också var en tillverkare av sådana. Hennes namn är syster Augustina Flüeler. Jag väljer att presentera hennes första bok genom att citera fader Gunnars recension av den. (Gunnar Rosendal, på sin tid kyrkoherde i Osby, en av den kyrkliga förnyelsens portalgestalter.) Hans språk är blomstrande, men ger verkligen uttryck för hans fascination över vad han mött i boken.

Denna fina bok med dess utomordentliga fina illustrationer och lika förnämliga text, skall vi alla läsa, vi som älskar kyrkoskruden och vill dess levande förnyelse. Här visas en väg bort från förstelning och torr stilisering till mjukhet, liv, värme och liturgisk skönhet i nya mässhakar, kåpor, albor, röklin och många andra ting. Mässhaken är här åter mantel, mjuk och vid och draperad i stället för en yta av broderier. Materialet talar åter i stället för dekorationen.¹

Detta skriver fader Gunnar 1956. Boken ”Paramente” kom ut 1949², och en ny utgåva kom 1955. Det var på den tiden svenska präster fortfarande reste i Tyskland. Mitt eget exemplar har också kommit den vägen.

Augustina Flüeler vill lyfta fram den kyrkliga skruden som just kläder, som plagg. Det första kapitlet heter ”Das Parament ein Kleid”. I slutet av det kapitlet står några meningar som uttrycker hennes syn på den liturgiska dräkten. (Det är en direktöversättning av en svår tyska!)

Förnyelsen av den sakrala dräkten kan bara vara fruktbar, när man är klar över att beträffande snittet finns det frihet att gestalta ett plagg, vars uttryck motsvarar tidens. Utöver det utvalda tyget, tillsammans med den ädla formen, är det inte nödvändigt med mer utsmyckning för att ge det en liturgisk halt.

Att lägga till en dekorativ gestaltning kan i vissa förhållanden göra dräkten mer kostbar, understryka bärarens funktion, men det tillför inte den egentliga symboliken något mer.

Den liturgiska klädseln är ingen tavla, inget plakat, ja den förlorar sin sakrala halt, ju mer man rör sig i den riktningen.

Det är inte mycket jag vet om Augustina Flüeler som person. Jag har mött henne genom hennes egna texter och genom de böcker, både konstvetenskapliga och liturgiska, som nämner henne.

¹ Kyrklig förnyelse 1956 II

² Flüeler, Augustina, Paramente. 1949

En kort notis på nätet ger några biografiska fakta:³

Född 1899 i Stans i Schweiz. Utbildade sig till handarbetslärarinna. Gick in i kapucinerklostret St:a Klara i Stans 1920 – alltså 21 år gammal. Nunnorna drev en utbildningen för unga flickor. Där skapade hon en professionell klass av manuellt arbete (1924) och en verkstad med religiös konst (1929). Död 1992 i Stans.

En mer personlig bild ger professor Helge Fæhn som träffade henne 1974 i Stans och beskriver henne så här i sina anteckningar från mötet med henne:

(Den handskrivna texten är inte helt lätt att tolka, jag har den enbart i en kopia, så det kan ha finnas frågetecken i den)

”Gabriele och jag besökte soster Augustina i Sta Klara i Stans 7 mai 1974. Hon var i 70-årene, kledt sevilt, noe liten og vener men spill levende og meget engasjert. Allerede som ung soster 26 år gl, ble hon betd om å ta up arbeide med kirketekstilene; hade lite lyst da hon mente at alt var så bindete. Vi forstod at hon har lert mye av den ortodoxe kirke, samt av de folk som ennå ”forstår vad klæder vil si”.

”Bara i öst har kvinnorna bevarat sansen för dräkten, saris etc. Det har man tappat i väst.”.

Det var vid en liturgisk konferens i Genève som Helge Fæhn fick höra om Augustina Flüeler och besökte henne senare. Hon var en av inspirationskällorna i hans arbete med den nya norska prestedrakten.⁴

Augustina Flüeler börjar alltså sin verksamhet på 1920-talet, mitt under det liturgiska förnyelsearbetet och beskriver i boken varför det också behövs en förnyelse av paramenta, och tar upp samma företeelser, som även andra pekar på. Med den skillnaden att där de utgår från att det främst handlar om en **konstnärlig** förnyelse, utgår Augustina Flüeler från en **liturgisk** förnyelse.

Under 1800-talet fanns på kontinenten och i England konstnärliga och kyrkliga rörelser som ville en förnyelse av kyrkans gudstjänst och konst. Det här är Art & Crafts rörelsens tid. Det är den tid när man vill lyfta fram hantverket, som motsats till de industriellt framställda produkterna. Och man söker sin inspiration i medeltiden. Detta avspeglar sig också i de kyrkliga textilerna. Man skapar ”den gotiska formen” på mässhaken. Och man lyfter fram hantverket, med broderier inspirerade från medeltiden.

1800-talets industriella utveckling med sidenindustrin, framför allt i Lyon och Krefeld, medförde en tillverkning av tyger, särskilt anpassade för kyrkliga textilier. Ofta var förlagorna mönster från barock och medeltid, men mönstren ritades om för kyrkligt bruk. Och på det sättet tappade man den tidigare kopplingen till det samtida dräktmodet.⁵

Det är den här industriella produktionen som gör att man börjar tillverka allt i samma tyg, det blir till ett ”kit”. Åtminstone hos oss i Sverige har det blivit det dominerande.

Enligt Augustina Flüeler ser man inte längre klädnaden som sådan. ”Det är ett effektsökeri med grövsta medel. Man ser bara dekoren och ger den en tyngd som inte tillkommer den.”

Forskare från slutet av 1800-talet och under första hälften av 1900-talet lyfte fram den tidiga kyrkans liturgiska dräktskick. Man gick alltså nu längre tillbaka, till fornkyrkan, medan Art & Craft hade stannat vid medeltiden.

Men – fortfarande enligt Augustina Flüeler – blev de kvar i de historiserande formerna, i dem såg de de giltiga liturgiska dräkterna. De frågade inte efter det fruktbara modeskapan-

³ <http://www.hls-dhs-dss.ch/textes/f/F9783.php> nov 2009

⁴ Anteckningar i H.F:s ex av Das Sakrale Gewand samt vid samtal i Sandvika 3 maj 2000

⁵ Stolleis, Karen, Messgewänder aus deutschen Kirchenschätzen von Mittelalter bis zur Gegenwart. 2001.

det, som ger såväl den profana som den sakrala dräkten dess klädmässiga skönhet. Sambandet mellan profan och sakral dräkt såg de bara i begynnelsen av den sakrala dräkten.

De rekommenderade de då vanliga missförstådda formerna och gav dem olika forcerade symboliska tolkningar.

Detta förde med sig uppfattningen att man måste välja mellan olika fastställda former på mässhakarna – romerska, gotiska mm. Man trodde också att gestaltningen var bindande, eftersom de med tiden fick en överbetonad betydelse. Ett exempel – en bärd som är en förstärkning och döljer en söm utbildar sig till ett kors och blev förhärskande på mässhaken under en lång tid och kom att ges en symbolisk betydelse.

Det hon beskriver är ett förfall och ett missförstånd av den sakrala dräkten. Och hon visar en väg bort från det – en mer liturgisk väg än vad andra förnyare gör.

Hon menar att de olika delarna, själva plaggen, som den sakrala dräkten består av, har bevarats oförändrad sedan den tidiga kyrkan. Men att formen och dekoren har varit friare, den har följt med sin tid – och det är rätt. Den liturgiska klädseln ska inte omfatta döda historiska former, utan bära tidens levande signum, vara folk- och tidsbundna. Varje tid måste finna sin form. Man känner igen tankarna från Andra Vaticankonciliet liturgi-konstitution, Sacrosanctum Concilium – hon låg här i frontlinjen!

I boken beskriver hon tyger och färger. Hur textilierna ska samspela med rummen – små rum, stora rum, nya och gamla rum. Hur de enskilda plaggen bör utformas och att de ska samspela med varandra. En lärobok för tillverkare – men även användare! – av sakrala textilier, med gudstjänsten i centrum. Och hela tiden med fokus på att det är **plagg** som ska bäras och som genom sitt utförande ska understryka gudstjänstens karaktär och prästens rörelser.

Hon kritiserar tendensen till att man vill se den sakrala dräkten som ett arbetsplagg, som man ska kunna ta på sig snabbt och ordna med ett par handgrepp.

”Det är främmande för de liturgiska ceremoniernas och dräkternas tanke att de tillverkas för ett bekvämt bruk.”

Vi går nu tillbaka till fader Gunnar.

Recentionen som jag citerade skrev han 1956. Då hade han redan mött den vida formen på mässhakar vid ett besök i benediktinerklostret i Maria Laach 1951. Så här beskriver han på sitt entusiastiska sätt det han upplevt:

”Vid ett besök detta år i Maria Laach, kanske världens förnämsta liturgiska centrum, fann författaren av dess rader, att nästan alla fäder använde en mässhake av egenartad enkel skönhet. Denna låg ej i materialet, som man helt och hållet glömde bort, utan i den utsökta formen, det mjuka fallet, den rika vidden. Vid ett besök i den ofantliga skrudkammaren fann man till sin överraskning, att dessa moderna mässhakar voro sydda av ett tunt mjukt tyg, ofta konstsilke, ofta av annat mycket enkelt tyg, dekoren var sparsam, men mönstret, det vi säga själva snittet utsökt. (Det låg redan vid flyktig undersökning i öppen dag, att dessa mässhakar voro billiga i framställning på samma gång som de förlänte den fornklyrkliga enkelhet åt Mässan, som är det enda rimliga, särskilt i enkla landsortskyrkor, då ingen särskild högtid firas.) Mässhaken är lång och bred med rikt fall, däri ligger dess lugna mjuka skönhet, det var ingen svårighet att få en noggrann ritning till en sådan mässhake, (och nu kunna mässhakar av denna modell erhållas från Pro Ecclesia.)”⁶

⁶ Rundbrev om kyrklig förnyelse 1951 nr 8.

När jag besökte Pro Ecclesia visade Ragnar Haraldsson för mig en skiss på en mässhake som är 192 cm vid och ca 130 cm lång. Enligt honom är den ritad enligt skissen från Maria Laach.

Det är den benediktinska liturgiska förnyelserörelsen, från Dom Guéranger (1805 – 75) och klostret i Solesmes, som spritt sig till andra benediktinerkloster. I Tyskland, under 1900-talets första årtionden, blir bl.a. Maria Laach ett centrum. Man söker liturgins källor.⁷

I synen på gudstjänsten sökte man sig bortom medeltiden, tillbaka till fornkyrkan som ett ideal. Med detta följer stora och vida mässhakar, med avsaknad av utsmyckning. Det är det ”ädla” tyget med ett vackert fall och mässhakens skärning som ger enkelhet och skönhet.

Ett modernt exempel som ofta lyfts fram är Matisse mässhakar till kapellet i Vence.⁸

Det är i den här förnyelsen som Augustina Flüeler kommer in.

1964 kommer boken ”Das sakrale Gewand”. I den utvecklar och utvidgar Augustina Flüeler sitt resonemang. Den är upplagd som den tidigare, men med mer teologiska resonemang. Att den kommer 1964 är inte någon slump. Liturgikonstitutionen hade stadfästes den 4 december 1963. I förordet till ”Das sakrale Gewand” framgår klart att det som den här boken behandlar är viktigt och helt i linje med Andra Vaticankonciliet.

När jag för ca 30 år sedan började att tillverka kyrkotextilier läste jag allt jag kom åt om det – och det var ju då mest den svenska litteraturen jag hittade. Det mesta visar den rent konstnärliga utvecklingen. Vid den tiden kom Sven-Åke Rosenbergs bok ”Släpet på hans mantel”¹⁰ där han ingående visar förnyelsearbetet vad gäller kyrkotextilierna i Sverige och var influenserna kommer ifrån.

Rosenberg visar att influenserna till Sverige kom från det protestantiska Tyskland och framför allt från diakonissanstalten Neuendettelstadt. Agnes Branting möter detta under en studieresa till Tyskland 1892. I ett föredrag i Svenska slöjdföreningen året därpå lägger hon fram ett textilt program¹¹. Det här blir upptakten till den konstnärliga utveckling som kom att ge många unika textilier till våra kyrkor. Man producerar konstverk, fantastiska konstverk!

I svenska redogörelser om förnyelsearbetet med kyrkans textilier berättas det om det som hände här hemma – men ingenstans kunde jag läsa om vad som ”fanns före”. Man börjar i Sverige runt sekelskiftet 1900.

För ca 15 år sedan började min man och jag korsläsa varandras facklitteratur. Inte mycket stod i hans böcker om textilier – och inte mycket stod i mina om liturgi. Men långsamt växte en bild fram – som fortfarande känns ofullständig.

Om man hårddrar finns det två spår av liturgiska rörelser under 1800- och 1900-talen. Det här är komplicerat, för de går in i varandra, men nu vill jag alltså hårdra.

Det ena är då den som kommer från den benediktinska liturgiska förnyelserörelsen och som har sitt ursprung i gudstjänsten. Den som börjar i Frankrike och sprider sig till Belgien och Tyskland. Med Maria Laach som ett centrum. Och där vi finner Augustina Flüeler.

⁷ Byström, Norrgård, Mer än ord. 1996 s.30 ff.

⁸ <http://idlespeculations-terryprest.blogspot.com/2007/04/chapelle-du-saint-marie-du-rosaire-in.html>

⁹ Flüeler, Augustina, Das sakrale Gewand. 1964

¹⁰ Rosenberg, Sven-Åke, Släpet på hans mantel.1979.

¹¹ Föredraget publicerat i Meddelanden från Svenska Slöjdföreningen 1893.

Den andra är mer en konstnärlig rörelse, en Art & Crafts-rörelse, som samtidigt vill en förnyelse av gudstjänstens uttryck. Vi möter den både i England och på kontinenten – Gothic revival kallas den ibland.

Det är den senare som kommer till Sverige. De smala, stela sammetsmässhakarna från 1700- och 1800-talen i rött och svart, försedda med tunga guld-och silverbroderier, ersätts av mässhakar med en vidare form, den gotiska formen. I början av förra seklet var de ofta tillverkade i siden och med broderier, senare tillverkades de i handvävda ylletyger, men fortfarande med olika broderier eller med andra utsmyckningar. Man införde nu också det kontinentala färgschemat. Utvecklingen har fört fram till att det numera i stort sett finns ett fast schema hur en mässhake bör utformas vad gäller form, färg och symboler.

När mässhakar avbildas i böcker är de oftast utbredda i hela sin yta för att visa upp de motiv och utsmyckningar som finns på dem. Och för det mesta saknas måttuppgifter. Så hur de ser ut på en person är svårt att få ett grepp om. Likadant är det ofta när man presenterar en skiss till en mässhake, den ligger där helt platt!

Men spåret från Maria Laach – har det fått något nedslag i Sverige, eller Norden?

Det enda jag känner till är fader Gunnar. Hans mässhakar till Den Himmelska Glädjens kapell på Gratia Dei bygger på idén med den stora, vida mässhaken.

Mässhakarna i Gratia Dei kan ses som fader Gunnars försök att återskapa mässhakarna han såg i Maria Laach. Men det stela möbeltyget och den raka skärningen gör att de är ganska så klumpiga. Fader Gunnar kunde uppleva skönheten och beskriva den, men att återskapa den med billiga medel fungerade inte.

Fader Gunnar gav skissen från Maria Laach till Ragnar Haraldsson på Pro Ecclesia. Haraldsson sydde upp någon, men fick inget gensvar. Hugo Blennows Egonistiftelse erbjuder i en annons mässhakar av Maria Laach modell¹², men om de sytt upp eller sålt någon vet jag inte. Hugo Blennow var den som gav fader Gunnar Augustina Flüelers bok.

I *Weaving for Worship*, utgiven i Amerika som en handbok i att väva till kyrkor och synagogor, finns Augustina Flüeler med som en föregångare, särskilt vad gäller att handväva tygerna. Där finns ett antal bilder som visar på hennes inflytande.¹³ Den liturgiska rörelsen från Maria Laach fördes av benediktinerna till USA på 1920-talet, och idéerna spreds via ett magasin, *Orate Fratres*¹⁴.

Var finns Augustina Flüeler förövrigt i litteraturen?

Det egendomliga med henne är att jag mest hittar henne i fotnoter, vare sig det gäller konstvetenskapliga eller liturgiska verk. Samtidigt som man i båda fallen anser att hennes insats är något mycket värdefullt.

Så jag funderar över:

- är det så att hon är alltför ”liturgisk” för att komma med i böckerna som mest visar på den konstnärliga utformningen av textilierna, dvs de textilier som har en yta utformad som ett konstverk.
- eller är det så att i liturgiska verk är man inte särskilt intresserad av den liturgiska dräkten.

12 Kyrklig förnyelse 1956 II

13. Harter and Brusic, *Weaving for Worship. Handweaving for Churches and Synagogues*. 1998. s 41 ff.

14. Ireland, Marion, *Textile Art in the Church*. 1971. s 82

När jag på det här sättet började urskilja de här två spåren, funderade jag en hel del på det jag själv höll på med. Det är spåret från Art & Craft som varit, och är, det dominerande inom svensk – och vad jag tror mig sett även i övrig nordisk – kyrkotextil. Det är textila konstverk vi håller på med – visserligen sådana som ska fungera praktiskt i en gudstjänst – men det är den textila ytan som är viktig. Rent konstnärligt går den här utvecklingen vidare, genom att hela mässhakens yta dekorerats på olika sätt, mer eller mindre ytfyllande och med mer eller mindre tydliga symboler. Men kanske det här spåret har kommit så långt som det kan komma – rent liturgiskt.

Efter att ha umgåtts med Augustina Flüeler i hennes texter och bilder och med fader Gunnar i alla hans ord om det sköna i gudstjänsten tror jag mer på den väg de beskriver. Och kanske kan den nya modevetenskapen – och att även mode nu upphöjs till konst – bidra till det!

Ett försök var den utställning jag gjorde 2003 som först visades i Uppsala domkyrka och därefter i Trondheim, Visby, Lund och Köpenhamn.¹⁵ Inför en artikel i tidskriften Vävmagasinet fotograferades ett par av dem i Visborgskyrkan i Visby.¹⁶

Så till sist – färg

Att ta upp kyrkans textilier utan att ta upp färgerna är nästan omöjligt. Och om det kan jag tala länge – så jag avstår.

Bara en fråga:

Är det så att färgerna numera mer är ett signalsystem än ett sätt att gestalta gudstjänsten?

Vad säger man om en stola som är tillverkad av tyger i ”alla fyra färger” eller en mässhake i vitt tyg med en kant och applikationer av alla färgerna?

Det kommer ibland förfrågningar om just det här, man vill ha en stola som man kan ha ”alla dagar”. Kan det här vara ett tecken på att färgschemat håller på att spela ut sin roll? Och i så fall borde vi hitta en annan väg än så här!

Tillägg.

I föredraget tog jag inte upp de s.k. liturgiska färgerna. Det hade i det sammanhanget fört för långt. Jag hänvisade då till en artikel i tidskriften Vävmagasinet 2009/3 där jag skriver om min syn på färger.

Artikeln är publicerad på www.kyrkotextil.se, under Texter om textil – i både svensk och engelsk version.

¹⁵ www.kyrkotextil.se under Kyrkotextil 2003

¹⁶ Vävmagasinet 2009/3.